
Реалізація комунікативного та діяльнісного підходів до навчання на уроках української літератури

Антоніна Сергієнко,
кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри гуманітарної освіти
Дніпропетровського ОІППО

У статті розкриваються можливі шляхи реалізації інновацій підходів до викладання української літератури, пропонуються методи організації групової навчальної діяльності школярів на уроках літератури, акцентується увага на інтерактивному навчанні.

Ключові слова: спілкування у групі, взаємодія, співробітництво, групова навчальна діяльність, комунікативний та діяльнісний підходи, діалогічне та інтерактивне навчання, групові методи.

Перед учителем на сучасному етапі розвитку освітньої галузі постійно постає вимога докорінного перегляду підходів, засобів, прийомів, методів навчання. 2013/2014 навчальний рік став особливим, адже в основній школі, розпочинаючи з 5-их класів, відбувається поступове впровадження нового Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. У зв'язку з цим перед учителями-філологами постала низка завдань: підготовка до реалізації змісту нового Державного стандарту, нових програм, науко-

во-методичне та матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу.

Новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти визначає вимоги до освіченості учнів основної і старшої школи. Він ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів. «При цьому особистісно зорієнтований підхід до навчання забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів. Компетентнісний підхід

сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей. Діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок учня, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища» [1, с. 1-2].

У статті ми зосереджуватимемо увагу на необхідності формування у школярів комунікативної компетентності на уроках літератури, виробленні умінь спілкування та способів взаємодії між учнями, реалізації навичок роботи школярів у парах, групах та під час діалогічного й інтерактивного навчання.

Під цим кутом зору для нас є цікавим трактування дефініції «навчання» сучасними вченими. Так, П.І. Підкасистий розглядає навчання як «спілкування, у процесі якого відбувається цілеспрямоване пізнання, засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння конкретною діяльністю, що впливає на формування особистості» [2, с. 119]. А.В. Хуторський трактує навчання як «процес взаємодії учнів і вчителів, який спрямований на вирішення навчальних завдань і в результаті якого учень оволодіває знаннями, уміннями, навичками, розвиває особисті якості» [3, с. 27]. На взаємодії та взаємообумовленій діяльності вчителя й учнів під час навчання, формуванні у школярів наукових знань, необхідних способів діяльності, емоційно-ціннісного і творчого ставлення до навколишнього світу наголошують І.П. Підласий, В.І. Лозова, Г.В. Троцько та інші дидакти [4, с. 25; 5, с. 161].

Як бачимо, зміни стосуються в основному участі школяра в освітньому процесі, тобто міри його суб'єктності як однієї з основних складових саморозвитку та самоорганізації особистості.

Як система розглядається вченими і навчальна діяльність. Вона, підкреслює О. Г. Ярошенко, «не обмежується розумовими і практичними діями, а передбачає активне ставлення учнів до навчального матеріалу та включення їх у взаємостосунки з учителями й учнями, під час яких формуються особистісні якості школяра» [6, с. 14]. Отже, суттєвою ознакою сучасних підходів, зокрема комунікативного і діяльнісного, є виокремлення в загальному переліку, поряд з пізнавальною та розвивальною функціями навчальної діяльності, функції формування особистісних рис школяра.

Дефініцію «група» вчені розглядають з різних точок зору. Але серед її обов'язкових прикмет незмінно називають «спільну мету», «спільну ідею», «спільну діяльність». З цього приводу слухним є зауваження Л. Десева, що досягнення спільної мети приносить учасникам певне задоволення, відтак «група є найбільш сприятливим середовищем для ефективного впливу людини на людину» [7, с. 25]. З огляду на тему

нашої статті заслуговує на увагу також думка Я.Л. Коломінського, що спонукою до утворення групи є не тільки спільні мета і діяльність, а й потреба у спілкуванні та необхідність у співробітництві [8, с. 47].

Водночас під час виконання групових завдань реалізується потреба у самоствердженні та самовираженні. Школярі можуть дискутувати, сперечатися, висловлювати найсміливіші припущення, пропонувати найоригінальніші рішення. Якраз у вільному спілкуванні в малій групі найповніше розкриваються індивідуальні здібності учнів, реалізуються їхні пізнавальні можливості, формуються життєво необхідні, зокрема комунікативні компетентності.

Таким чином, аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що взаємонавчання, взаємодопомога, спілкування, взаємодія у групі забезпечують умови для самоствердження та самореалізації учнів, формування у них необхідних комунікативних компетентностей, вироблення діяльнісних умінь і навичок.

Оскільки групова діяльність – це організація навчання в групах на основі співробітництва, що сприяє формуванню вмінь співпрацювати, спілкуватися, то варіантом такої взаємодії є інтерактивне навчання.

Інтерактивна взаємодія (походить від слова „інтеракціонізм“) – це одна з найпоширеніших сучасних соціально-психологічних теорій, згідно з якою міжособистісна взаємодія виступає джерелом виникнення і розвитку соціально-психологічних процесів у суспільстві. «Інтеракціонізм» (від англ. interaction – взаємодія) – теоретико-методологічний напрям сучасної соціології та соціальної психології, що зосереджується на аналізі символічних аспектів соціальної взаємодії [9, с. 213].

Основні положення інтеракціонізму зводяться до того, що становлення особистості відбувається під час спілкування, взаємодії людей між собою, їхньої комунікації. Ці положення є співзвучними з вимогами до групової діяльності учнів.

Сучасні теоретичні дослідження вчених і практична діяльність педагогів розширили межі застосування і трактування групової роботи. Тому в певному сенсі комунікативно-діалогічне та інтерактивне навчання є своєрідними різновидами групової діяльності.

Ці міркування знаходять підтвердження у «Методичному посібнику з інтерактивних методів викладання права у школі» [10, с. 14], автори якого підкреслюють, що інтерактивні заняття дають змогу дітям у групі розв'язувати складні проблеми, позбуваючись звичної ролі споглядача і споживача в навчальному процесі. Підкреслюється, що інтеракція виключає домінування як будь-якого учасника навчання, так і будь-якої точки зору над іншими. У процесі діалогічного навчання учні вчать критично мислити, розв'язувати складні проблеми на основі аналізу обставин і відповідної інформації, зважувати альтернативні думки, приймати продумані рішення, брати участь у дискусії, спілкуватися з іншими людьми. О.І. Пометун неодноразово підкреслювала, що навчання в малих групах – це співпраця, яка має діалогічний характер. Успіх кожного члена групи залежить як від його особистих зусиль, так і від внеску його товаришів [11, с. 26].

Таким чином, інтерактивне навчання – це співнавчання, взаємонавчання (кооперативне, групове, навчання у співпраці), де і учень, і вчитель є рівноправними суб'єктами. Мета інтерактивного навчання – створення умов для навчальної взаємодії учнів, отримання ними у співпраці колективного інтелектуального продукту й відповідного досвіду пізнавальної діяльності.

Отже, суть групового (інтерактивного) навчання полягає в тому, що практично кожен учень є активним учасником, суб'єктом процесу пізнання, який відбувається у комунікативній взаємодії, співробітництві, в атмосфері доброзичливості і взаємної підтримки. Учителю, реалізуючи комунікативний та діяльнісний підходи, активно використовує групові та інтерактивні методи навчання, створює необхідні умови на кожному уроці для комунікації, діалогу, дискусії.

Аналіз групового навчання з погляду діяльнісного підходу дає підстави для такого узагальнення: групові технології – це структурований елемент навчального процесу, що передбачає сукупність послідовних дій учителя й учнів та набір обов'язкових видів діяльності, що виконують учень як суб'єкт навчання, тобто це певний алгоритм, порядок виконання дій (функцій).

У II половині ХХ століття над вирішенням важливих питань вивчення української літератури працювали О.М. Бандура, Н.Й. Волошина, В.Я. Неділько, Є.А. Пасічник, Б.І. Степанишин, інші вчені. Відбувалося переосмислення методологічних засад, підходів, методів, прийомів, організаційних форм, які відповідали б вимогам часу. Дослідження дидактив щодо парно-групової роботи відбулися і в методиці. Пошуки вчених, суголосні загальним тенденціям розробки нових підходів до співпраці учителя з учнями, згодом оформилися в педагогіку співробітництва. Методисти наголошували на необхідності практикувати завдання, розраховані на індивідуальне, групове і колективне навчання, дбати на уроках літератури не тільки про зміст навчання, а й комунікативний його аспект, щоб учень був не об'єктом, а суб'єктом навчання, співтворцем навчального процесу.

З точки зору проблематики нашої статті цінними є настанови Є.А. Пасічника. У виданні 1983 року монографії «Українська література в школі» учений наголошує, що аналіз художнього твору слід здійснювати так, щоб постійно підтримувати в учнів інтерес до нього як виду мистецтва, практикувати різні види роботи, розраховані на індивідуальне, групове і колективне виконання. Якщо на матеріалі художніх образів можна обговорювати якісь важливі життєві проблеми, то їх аналіз методист радить проводити у формі диспуту, що відкриває перед учнями широкий простір для роздумів, розвиває творче мислення, вчить висловлювати й обґрунтовувати свої думки та погляди. Визначаючи важливість проблемного навчання, Є.А. Пасічник застерігає, що постановка проблемних запитань на уроках літератури повинна бути педагогічно виправданою. А оскільки проблемність слугує у навчальному процесі засобом активізації учнів, то дискусія має сприяти збагаченню учнів літературними знаннями, допомагати глибше проникнути в художній твір, осмислити художні образи. Та щоб забезпечити ефективність навчання, повноцінність уроку літератури, необхідно поєднувати репродуктивну і пошукову діяльність. Учень не повинен бути пасивною фігурою навчального процесу, його треба навчити мислити, спостерігати, досліджувати, аналізувати [12, с. 110; с. 135-136].

Отже, учням слід пропонувати різні за складністю і змістом групові завдання, які допомагають розкрити глибокий, часом неповторний світ письменника, критично й з розумінням поставитися до вибору літературного героя, зрозуміти людей та себе. Наприклад: розкрити зміст філософської ідеї Г. Сковороди: «Серце – джерело думок і бажань... його необхідно тримати в чистоті»; підготуватися до рольової гри «Перевтілення» (за повістю Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся»); після вивчення повісті Тараса Шевченка «Музикант», голов-

ний герой якої виголошує такі слова: «Я страшенно люблю дивитися на щасливих людей, і, по-моєму, немає прекраснішого, немає чарівнішого видовища, як образ щасливої людини», – спробувати обґрунтувати, що таке щастя для поета і для кожного з вас особисто (9 клас); обговорити проблемне питання: «Ким був для України Іван Виговський – зрадником чи захисником?» (за романом І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»); написати лист одному з героїв роману Ю. Яновського «Вершники»; охарактеризувати процес підкорення міста Степаном Радченком, чи однаково щасливим почував себе герой роману В.Підмогильного «Місто», споглядаючи красу природи й міста; підготувати запитання для проведення прес-конференції за змістом новели Г.Тютюнника «Три зозулі з поклоном» (11 клас).

Те, що відбувається у психіці учня, коли він працює над вирішенням проблемного запитання, над виходом із проблемної ситуації, найкраще передає назва інтерактивної технології «мозковий штурм». Проблемне завдання вже логікою свого змісту примушує школярів напружувати розумові сили, аналізувати й синтезувати, зіставляти й порівнювати, висувати твердження й аргументувати їх. Вирішення проблеми скеровує учнів на творчий пошук, дослідження, завдяки чому навчальний матеріал не тільки глибоко осмислюється, а й стає переконанням, бо учень був не об'єктом, а співавтором навчального процесу.

У цьому ювілейному році особлива роль на уроках української літератури відводиться вивченню творчої спадщини великого українського поета Тараса Григоровича Шевченка. Дніпропетровським ОІППО рекомендувалося під час навчального процесу провести диспути, дискусії, літературні діалоги зі старшокласниками на теми: «Ми нащадки твої, Тарасе», «Він говорив: «Свою Україну любіть!», «Співзвучність творів Великого Кобзаря із сьогоденням», «Послання» Тараса Шевченка сприймаю як звернення особисто до мене», «Я з цікавістю перечитую поезії Тараса Шевченка», «Шевченко – геній, пророк, патріот». Проведені діалоги показали, що сучасній молоді цікаві такі теми, вона свято шанує творчість Т.Г. Шевченка. Для молодого покоління Тарас Шевченко – це символ вічної боротьби, духовний геній України. Це людина, яка стала легендою завдяки таланту і великій любові до рідного народу. Шевченко для сучасних українців – це не лише вірші Кобзаря, що вивчаються у школі, а й надії, якими ми живемо сьогодні, із яких черпаємо життєві сили, любов до України. Він дарував вічність українському слову, передбачив наше майбутнє відродження. Його твори – це не лише спогади про славетне минуле України, коли козаки «панували, добували і славу, і волю». На думку сучасних учнів, найбільшим досягненням Тараса Григоровича є те, що він зміг у серцях українців відродити почуття національної й людської гідності, дати їм віру у власні сили, своєю творчістю оберігав: «Я на сторожі біля них поставлю Слово»... Школярі вважають, що Великий Кобзар акумулював, духовно переплавив, врятував від забуття весь морально-етичний досвід української нації, спонукав вдумливо вивчати свою національну історію, не обдурюючи самих себе і не порушуючи спадкоємність духовної культури українського народу.

Виступи сучасних учнів свідчать про те, що вони ідентифікують себе з тими, хто був закодований Кобзарем у слові «ненародженим» у творі «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє», з таким актуальним і нині епіграфом: «Якщо хтось каже, що любить Бога, а

брата ненавидить, той неправдомовець». А учениця спеціалізованої СЗШ №142 м. Дніпропетровська Кучер Дарина зробила таке поетичне узагальнення:

Батько Тарас між рядками сказав:

«Зробіть, сини любі, щоб ніхто не страждав!»

Його мудре слово – для нас цінний дар.

Робімо ж, як каже Великий Кобзар!

Тож, викладаючи літературу, слід дбати не лише про зміст навчання, а й про комунікативний його аспект, який є могутнім резервом у спілкуванні всіх учасників навчального процесу. Саме в дискусії виявляються інтереси учнів, їхні потреби, мета життєдіяльності. Лише в живому спілкуванні можна викликати безпосередність в обміні враженнями від почутого, сформуванню вміння слухати і полемізувати, заперечувати й аргументувати свою позицію, щоб переконати співбесідника. Безумовно, участь у бесіді спонукає до розмірковувань, до висловлення власних суджень, активізує увагу, пам'ять і усне мовлення, формує культуру ведення полеміки.

Враховуючи специфіку предмета «література», читачів необхідно готувати до таких обговорень, тому так важливо перед читанням твору рекомендувати учням занотовувати свої спостереження за схемою:

Дуже сподобалося.

Не зрозумів.

Вважаю дискусійним.

Короткі цитати (влучні вирази, оригінальні думки).

Такий підхід до самостійного прочитання учнями літературних творів значно активізує комунікативну діяльність учнів у групах, навчає зіставляти, порівнювати, узагальнювати та критично оцінювати прочитане. Взагалі ж у системі оцінювання навчальної діяльності учнів пріоритет має належати оцінюванню не знань, а вмінь, дій, способів виконання завдань. Завжди слід враховувати, щоб домігся учень і яким чином він це зробив. Справді, адже відсутність умінь аналізувати, систематизувати, порівнювати, узагальнювати гальмує засвоєння знань. Саме комунікативно-діяльнісний підхід дає можливість учителю раціонально використовувати інтерактивні методи.

Наприклад, досить доречно у 7 класі провести дискусію на завершення вивчення теми «Із пісеньних скарбів». Учням пропонується подумати над зверненням Л. Толстого до українців і висловити власні міркування. Класик сказав: «Щасливі ви, що народилися серед народу з такою багатою душею, народу, що вміє так відчувати свої радощі, чудово виражати свої думи, свої мрії, свої почуття заповіті. Хто має таку пісню, тому нічого боятися за своє майбутнє». Школярі отримають нагоду ще раз замислитися над безцінним багатством українського народу – піснею, яка є справжньою скарбницею вільнолюбного народного духу; відчути гордість за свій талановитий народ; свою приналежність до цього народу.

Використання інтерактивних методів навчання позначиться і на формуванні мотивації вивчення предмета, підвищенні внутрішнього позитивного ставлення до навчання; розвитку мислительних операцій (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), творчої активності й самостійності, інтелектуальних здібностей учнів, їхньої здатності розуміти проблеми, критично мислити і приймати рішення. Слушними є зауваження авторів програми "Читання і письмо для розвитку критичного мислення": «Діти почнуть краще мислити тільки у тому випадку, коли вони матимуть численні нагоди практикувати ті підходи до мислення, які їм були представлені» [13, с.18]. Під час навчання в групах учні оволодівають уміннями спілкування, розвивають комунікативно-

конструктивні навички, отримують досвід надання допомоги один одному, вчаться працювати в команді, бо в колективному спілкуванні кожний піддається впливові і сам впливає.

Оскільки групова діяльність від початку її організації і до презентації результатів будується на спільних діях і спілкуванні, то створюється дружня атмосфера, в якій учні вільно висловлюють власні думки, сприймають ідеї інших членів групи, підтримують їх і самі звертаються по допомогу до товаришів. Таким чином, у процесі групової діяльності формується соціально-комунікативна активність, вибудовується позиція життєдіяльності, відбувається розвиток необхідних соціальних навичок: взаємодії та взаємодопомоги, самооцінки та взаємооцінки, що є основою формування життєвих компетентностей. Саме ці функції забезпечують належний рівень літературної освіти старшокласників, особистісно діяльну основу навчання і розвиток комунікативних умінь, навичок, культури спілкування.

Групова діяльність на уроках літератури і спрямовується перш за все на розвиток інтелектуальних та комунікативних здібностей учнів, пам'яті та критичного мислення, творчої уяви та емоційності, а також здатності до саморозвитку, самовдосконалення, самовираження.

На уроках літератури ці теоретичні положення можуть реалізуватися таким чином: на початку уроку вчитель визначає разом з учнями основну проблему, над вирішенням якої клас працюватиме протягом уроку, та формулює проблемні питання, що розв'язуватимуться в малих групах і допоможуть поетапно вирішувати основну проблему. Так, вивчаючи у 9 класі тему «Образ знедоленої жінки в поемі Т.Г. Шевченка «Наймичка», вчитель має підвести дев'ятикласників до вирішення основної проблеми: «Поведінка Ганни – це вияв слабкодухості чи твердості характеру?» Щоб зрозуміти душевні пориви героїні і відповісти на це запитання, учні в групах розглядали проблему взаємовідносин жінки й тогочасного суспільства, жінки й обставин, у яких вона опинилася, жінки і власної совісті, проблему відносин поколінь тощо. Після представлення учнями напрацювань варто запропонувати інтерактивну вправу «Займи позицію», завдяки якій кожен учень має змогу висловити власне ставлення до літературного образу та основної проблеми.

Саме розв'язання проблемних завдань у групах забезпечує розвиток творчого мислення, розумових сил учнів, їхньої самостійності та активності під час прийняття спільного рішення. Тож процес навчання необхідно організувати таким чином, щоб активізувати механізм особистісного розвитку і саморозвитку дитини, формування в неї таких важливих якостей, як рефлексивність, критичність мислення, вміння працювати з інформацією, спілкуватися та брати відповідальність за наслідки власних дій.

Працюючи в групі, школярі вчаться коментувати головні ідеї твору, стиль письменника, явища мистецтва; висловлювати судження (дискутувати) з приводу проблем, порушених у творі, їх актуальності з позицій сьогодення; творчо використовувати додаткові джерела інформації, довідники, енциклопедії, Інтернет.

Особливий акцент на уроках літератури робимо на формуванні емоційно-ціннісної сфери, уміння учня рефлексувати, оцінювати власний душевний стан, порівнювати, проводити аналогії з сучасним життям, власним досвідом тощо. Наприклад, вивчаючи в 10 класі повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків», учні вчаться не тільки аналізувати образи

чи пояснювати символи твору, а й розуміти внутрішній світ духовно багатих натур, усвідомлювати красу ширих почуттів, благодіючий вплив природи на людину. У процесі активної роботи над твором у старшо-класників з'являються заперечення, запитання чи просто захоплення, якими хочеться поділитися з ровесниками. Тому так важливо створити умови для навчальної взаємодії, під час якої школярі обмінюються враженнями, формулюють власну позицію, вибудовують ціннісні орієнтири, намагаються вести діалог з ровесниками. У такій атмосфері взаємозацікавленості навіть «слабкі» учні не комплексуватимуть, братимуть активну участь в обговоренні, зможуть зробити внесок у загальну справу, реалізувавшись як повноправні члени групи. Неабияка цінність такого співробітництва й у формуванні комунікативної розкритості, відкритості у виявленні почуттів та емоцій, здатності до креативної діяльності.

Отже, використання групових та інтерактивних методів навчання є одним із результативних шляхів впровадження комунікативного та діяльнісного підходів на уроках української літератури, які акцентують увагу на навчанні у співпраці, спілкуванні, партнерстві, становленні активної суб'єктної позиції у навчанні, застосуванні здобутих знань у практичних ситуаціях.

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року №1392. – Сайт МОН України.
2. Педагогика: Учебное пособие / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: 1996. – 384с.
3. Хуторской А.В. Современная дидактика. Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – 544с.
4. Подласый И.П. Педагогика. Учебник для студентов высших пед. учебных заведений. – М.: Просвещение. Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 495с.
5. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання. – Харків, 2002. – 400с.
6. Ярошенко О. Г. Проблеми групової навчальної діяльності школярів, дидактико-методичний аспект / О.Г. Ярошенко. — К.: Станіція, 1999. — 245 с.
7. Десев Любен. Психология малых групп. Социальные иллюзии и проблемы / Любен Десев; перевод с болгар. Т. Е. Зюсюкиной. — М.: Прогресс, 1979. — 207 с.
8. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности): учебное пособие. — [2-е изд., доп.] — Минск: Тетрасистемс, 2000. — 432 с.
9. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция Л.Ф.Ильичев, П.Н.Федосеев, С.М.Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
10. Вакуленко В.А., Уколова И.Е., Королькова К.С. Методическое пособие по интерактивным методам преподавания права в школе. – М.: Новый учебник, 2002.
11. Пометун О.І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. – К.: А.С.К., 2005. – 192с.
12. Пасічник Є.А. Українська література в школі. – К.: Рад. школа, 1983. – 319с.
13. Групове навчання. Для програм ЧПКМ. Посібник V Куртіс Мередіт, Дженні Стіл, Чарлз Темпл. – 58с.